

# BELARUSZ VAGY BELORUSSZIA: EGY BE NEM FEJEZETT RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNELMI GYÖKEREI ÉS LEHETSÉGES OKAI

Belarusz földrajzilag Európa közepén helyezkedik el, és a belaruszok szívesen nevezik hazájukat – az ország alakját is figyelembe véve – Európa szívének. Ennek ellenére igen kevés információval rendelkezünk Belaruszról, illetve politikai, gazdasági, társadalmi állapotáról, berendezkedéséről. Az országról kapott képünket többnyire a sajtóban megjelenő negatív, igencsak leegyszerűsített információk határozzák meg, amelyek legtöbb esetben választási csalásokról, ellenzékiek bebörtönzéséről szólnak, vagy „Európa utolsó diktatúrájáról”<sup>1</sup> beszélnek. Jelen tanulmány elsődleges célja, hogy rövid történelmi áttekintést nyújtson a volt Szovjetunió egyik leggazdagabb és leginkább modernizált tagállamában lezajlott eseményekről, illetve ezek okairól, gyökereiről. Hogyan csapódott le a Szovjetunió felbomlásának „élménye” a társadalom különböző csoportjaiban? Mit jelent a társadalom többsége számára a Szovjetunió, és mit kezdenek a belaruszok a rájuk szakadt nemzeti ideológiákkal, a belarusz nemzettudat létevel vagy nem létevel? Milyen gazdasági, társadalmi és politikai okokkal magyarázható a rendszerváltás folyamatának megindulása és egy ponton történő megakadása? A fenti kérdésekre adott válaszok szintézisét szeretném az alábbiak során megadni, de terjedelmi korlátok miatt inkább az okokra és nem a folyamatok leírására koncentrálok.

<sup>1</sup> Az Európai Unió és az amerikai State Department különböző rendű és rangú tisztviselői gyakran nevezik Belaruszt Európa utolsó diktatúrájának. 2005-ben Condoleezza Rice – akkor még csak külügyminiszter-jelöltként – szenátusi meghallgatásán Belaruszt több más országgal egyetemben (Kuba, Irán, Észak-Korea, Zimbabwe, Burma) a zsarnokság olyan fennmaradt előőrsének („outposts of tyranny”) tartotta, ahol az USA-nak feladata van a demokrácia megteremtésében. Lásd: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4186241.stm> (2010-05-14)

## Történeti áttekintés<sup>2</sup>

Belarusz, Belorusszia, Fehéroroszország: elnevezések, amelyek halványan utalnak arra a történelmi múltra, amely az országot lakó nép eredetét meghatározhatja.<sup>3</sup> Fehér, mint az itt élő ősi nép hagyományos ruházata, vagy fehér, mint a területen lakó világos bőrű, szőke hajú szláv eredetű népesség? Fehér, Fekete vagy Vörös Rusz, amelyek területi nagyságokat vagy a tatárok felé történő adózási szokásokat jelöltek? Olyan kérdések ezek, amelyekre a belorusz nép eredetével foglalkozó néprajzkutatók, kultúrantropológusok, történészek a mai napig keresik a pontos válaszokat. Mikortól létezik belorusz államiság, valóban beszélhetünk-e belorusz államról, történelemről a középkorban, levezethető-e a mai belorusz állam a középkorban az adott területen létezett politikai entitásokból, amelyek politikai-diplomáciai nyelve az ó-belorusz volt, vagy a kora újkor folyamán létrejött Lengyel–Litván Unióból: mind olyan kérdések, amelyek nem elhanyagolhatóak egy nép identitás-keresése, önmeghatározása kapcsán. Azonban úgy tűnik, mégsem ezek

<sup>2</sup> Az általános történeti áttekintés főbb forrásai: Vakar, Nicholas P.: *Belorussia: the making of a nation*. Cambridge, Harvard University Press, 1956; Zaprudnik, Jan: *Belarus: At a crossroads in history*. Oxford, Westview Press, 1993; Paskov, G. P.: *Belarusz: isztorija i szovremenoszty*. Minszk, 2004; Marples, David R.: *Belarus a denationalized nation*. Amsterdam, Harwood Academic Publisher, 1999; Szemusín, Dmitrij: *Alba Ruthenia: Belorusszia rövid története*. Budapest, Poszt szovjet füzetek, 1996; Máté István, *Rendszerváltás a Szovjetunióban a tények tükrében (1989–1991)*. Budapest, Poszt szovjet füzetek, 1993; Rotschild, Joseph: *East Central Europe between the Two World Wars. History of East Central Europe Volume IX*, Seattle and London, University of Washington Press, 1998; Wandycz, Piotr S.: *The Lands of Partitioned Poland 1795–1918. History of East Central Europe, Volume VII.*, Seattle and London, University of Washington Press, 1996; Magocsi, Robert Paul: *Historical Atlas of Central Europe. History of East Central Europe, Volume I.*, Seattle and London, University of Washington Press, 2001.

<sup>3</sup> A magyar nyelvben egyszerre élnek a Belorusszia/belorusz, Belarusz/belarusz és a Fehéroroszország/fehérorosz kifejezések. Az első szópár az orosz nyelv, a második a belorusz nyelv magyarra történő átírásából származik. A Szovjetunió belüli tagköztársaságot oroszról átírva Belorusz SZSZK-nak, illetve Belorussziának nevezték, de e megnevezésnek van egy ruszofil konnotációja is, mely szerint a beloruszok az orosz nép közeli „kistestvérei”. A magyar „fehérorosz” fordítás is ebből ered. Hozzá kell azonban tenni, hogy a „rusz” nem „orosz”-t jelent, tehát az ország mai nevének ilyen fordítása nem helytálló, hiszen 1991 óta az ország hivatalos neve Belarusz Köztársaság. Melléknévként azonban mind a belarusz, mind a belorusz használható a magyar nyelvben. (Szerk. megjegyzése)

határozzák meg a belarusz nép modern öntudatát, történelemképét, hanem a 20. század történései, azon belül is leginkább a század második felének eseményei, a II. világháború és az azt követő újjáépítés és a szocialista építkezés időszaka, a szovjet korszak.

## A peresztrojka időszaka és a szuverén Belarusz megalakulása

Az 1980-as évek szovjet történései, a bejelentett változások és a gorbacsovi reformok belorusz területen is meghozták gyümölcsüket. A peresztrojka hatásai azonban nem annyira a nómenklatúra köreiben indukáltak változásokat, hanem inkább a humán értelmiség bizonyos köreiben jelentkeztek,<sup>4</sup> akik felismerték a lehetőséget, hogy a puhuló rendszer keretei között bizonyos kérdésekben kritikai álláspontot fogalmazzanak meg. Az egyik ilyen pont a nemzeti nyelvhez való viszonyulás volt. A belorusz nyelv az értelmiség egy része szerint kritikus helyzetbe került. A nyelv, mint a nemzeti gondolat, a nemzeti eszme hordozója, megtestesítője a '80-as évekre elveszni látszott. Ennek okai a belorusz történelemben kereshetőek, de a folyamat a '70-es évektől vált igazán eklatánssá. A '80-as évek végén Belorussziában is megjelentek olyan, magukat nacionalistának valló csoportok, amelyek maguknak vindikálták a jogot a belorusz nép képviselőtére, és egy olyan új történelemszemlélettel álltak elő, amely meglehetősen távol állt a szovjet korszakban elfogadott és a társadalom tudatába beépült történelemképtől.

Az 1990. márciusi választások után újjáalakult parlament tagjainak túlnyomó része azonban továbbra is a kommunista pártból került ki, a formálódó ellenzéki frakció csak a töredékét tette ki a törvényhozásnak.<sup>5</sup> Ezt követően 1990. július 27-én a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság (BSZSZK) Legfelsőbb Tanácsa elfogadta az ország szuverenitásáról szóló nyilatkozatot.

<sup>4</sup> Az egyik legjelentősebb szervezet a Belorusz Népfront volt, amely a Belorusz Vértanúk mozgalomból, később az „Újjászületés” Belorusz Népfront a Peresztrojkáért elnevezésű szervezetből nőtte ki magát politikai mozgalommá, majd párttá. Hivatalosan a belarusz nemzeti ébredés ősi központjának tartott Vilniusban alakult meg 1989. június 24–25-én. Programja erősen szovjetellenes és markánsan nacionalista volt. A belorusz nemzeti gyökereket a szovjet korszakot megelőző időkből származtatta, tagadva a szovjet örökséget és eredményeket.

<sup>5</sup> A 345 megválasztott képviselőből kb. 33 volt „ellenzéki”, akiből kb. 25 kötődött a legnagyobb ellenzéki nacionalista tömörülésnek tartott Belorusz Népfronthoz. Marples, i. m. 1999, 59.

A deklaráció tartalmazta az ország semlegességének kinyilvánítását, az önálló külpolitikai irányítás, az önálló valuta, pénzügyi rendszer, nemzeti bank megteremtésének igényét, a belorusz jog szupremáciáját a szovjet törvények felett, illetve az ország erőforrásaival való szabad rendelkezést. A szuverenitásról szóló nyilatkozat fontos lépés volt, de csak szimbolikus jelentőséggel bírt. Célja egyfajta előremenekülés volt a nómenklatúra részéről, a kommunista vezetés ebben az időben még nem gondolhatott igazi változásokra, illetve a Szovjetunióból való kiválásra, vagy annak megszüntetésére, ami a fellépő nacionalista ellenzék követelése volt. A Szovjetunió ekkor még létezett, a megreformálására tett kísérletekről, illetve irányairól folytatott diskurzus még nem zárult le, így az egyik legjobban integrálódott tagállam vezetői nem is számolhattak komolyabban ezzel a lehetőséggel. Az ország függetlenségének kikiáltása 1991. augusztus 25-én történt meg.<sup>6</sup> A moszkvai események<sup>7</sup> nagymértékben befolyásolták a történéseket, a kommunista vezetés diszkreditálódott, és utat nyitott egy más típusú politikai intézkedésorozatnak, amely a felső vezetés egy részének, illetve az ország elnevezésének megváltoztatását is eredményezte. Így 1991. szeptember 19-én az ország felvette a Belarusz Köztársaság nevet, elnöke pedig a politikában eddig nem sokat szerepelt Sztanyiszlav Suskevics, a minszki egyetem volt rektora lett.

## **A demokratikus intézményrendszer kiépítése a korai '90-es években**

A '90-es évek elejét a demokratikus intézményrendszer kialakulásának időszakaként szokták jellemezni. Ezek a folyamatok a legtöbb volt szovjet tagállamban hozzávetőleg azonos időszakban mentek végbe, és bizonyos szem-

<sup>6</sup> A belorussziai események alakulását ekkor sem a belső történések alakították, hanem a szomszédos államokban, illetve Moszkvában lezajlott események (augusztusi puccs, Gorbacsov lemondása az SZKP főtitkári posztjáról, más tagállamok függetlenségének kikiáltása). A társadalom többsége itt is támogatta volna a Szovjetunió továbbélését, amit az 1991. március 17-én lezajlott össz-uniós népszavazás belorusz eredményei is igazolni látszanak: Belaruszban a Szovjetunió belüli átlagot (76,4%) meghaladó arányban (83,3%) voksoltak az államszövetség fennmaradására. Máté, i. m. 1993, 60.; Krausz Tamás: A Szovjetunió története. In: 20. századi egyetemes történet 1945–1995 II. Szerk.: Diószegi István–Harsányi Iván–Németh István. Budapest, Korona Kiadó, 1997, 530.

<sup>7</sup> Azaz a konzervatív erők sikertelen puccskísérlete Mihail Gorbacsov ellen 1991 augusztusában.

pontból – főként a politika és a gazdaság terén – a Nyugattal történő tárgyalások és a világpolitikai változások következményeként is felfoghatóak.<sup>8</sup> Az intézményrendszerben végbemenő változások azonban itt sem jelentették a társadalom megváltozását, ami elengedhetetlen feltételét jelentené egy ország sikeres modernizálásának. A függetlenség bekövetkezte utáni első és legfontosabb esemény – hazai és világpolitikai szempontból egyaránt – a Szovjetunió 1991. decemberi, mai napig sokak által illegitimnek tartott megszüntetése és a Független Államok Közösségének létrehozása volt.<sup>9</sup> Az 1991 és 1994 közötti korszakban Belaruszban a kommunista összetételű törvényhozás, illetve a posztkommunista nómenklatúra dominanciája mellett megkezdődött a parlamentáris intézményrendszer kiépítése. Ebben az időszakban az ország törvényhozó szervének, a Legfelsőbb Tanács tagjainak többsége, közel 85%-a még mindig az előző párt-nómenklatúra tagjai, illetve támogatói közül került ki,<sup>10</sup> az ellenzék szervezett erői viszont továbbra is gyengék és fragmentáltak voltak, leginkább a fővárosban, Minszkben koncentráálódtak, a vidéki lakosságot nem érték el, és erősen értelmiségi jelleget öltöttek. A tömegmédia képviselői is az előző hatalmi rendszer logikája alapján szerveződtek, tagjai szintén erősen kötődtek a kommunista párthoz. Ennek ellenére a kommunista háttérű parlament számos olyan szabályt, törvényt alkotott, illetve fogadott el, amelyek a nyugati demokratikus-liberális percepció értelmében a demokratikus átalakulás feltételrendszerébe illeszkedtek. Megindult, illetve folytatódott a pártok alakulása, szervezése, programjaik ki-

<sup>8</sup> Ebben az időszakban folynak a leszerelési tárgyalások, illetve a különböző tárgyalások a nemzetközi pénzügyi szervezetek képviselői és a kelet-európai, valamint a poszt-szovjet államok között, valamint az EBEÉ tárgyalások. A Belarusszal kapcsolatos leszerelési tárgyalásokról, szerződésekről lásd: [http://www.mod.mil.by/polit\\_eng.html](http://www.mod.mil.by/polit_eng.html) (2010-05-14)

<sup>9</sup> A Szovjetunió megszűnéséről a Belorusz SZSZK területén döntött a Szovjetunió három legjelentősebb tagállamának elnöke a nemzeti parlamentek, népszavazás, illetve egyéb erre irányuló legitimációt jelenthető felhatalmazás hiányában 1991. december 8-án. Gorbacsov elítélte a döntést, és december 25-én lemondott a Szovjetunió elnöki címéről. Az aláírók Suskevics belorusz, Jelcin orosz, illetve Kravcsuk ukrán elnökök voltak, akik egyidejűleg bejelentették az orosz–ukrán–belarusz államszövetség létrehozását is, amelyből 8 másik tagállam csatlakozásával december 21-én Alma Atában (Almati) megalakult a Független Államok Közössége, Minszk központtal. Máté, i. m. 1993, 104., 106.; Szejmusin, i. m. 1996, 95.; Krausz, i. m. 1997, 531.

<sup>10</sup> Marples, i. m. 1999, 60.

dolgozása<sup>11</sup> is, de a korábbi rendszer ellenzékeként fellépők azon javaslata, hogy referendumot írjanak ki új választások megtartásáról, a megfelelő számban összegyűjtött aláírások ellenére is megbukott a konzervatív Legfelsőbb Tanács ellenállásán. A törvényhozás 1994 márciusára új alkotmányt dolgozott ki, amely alapján új választásokat kellett tartani. Az új alaptörvény kimondta, hogy Belarusz demokratikus berendezkedésű állam, amely kül- és belügyeiben egyaránt független. Megerősítést nyert a politikai pluralizmus, a hatalmi ágak szétválasztásának elve, elfogadták a nemzetközi jog alapelveit, a köz- és magántulajdon szentségének és egyenlőségének elvét, a más országokkal való békés együttélés szabályát. Tiszteletben tartották a Belarusz által elfogadott nemzetközi kötelezettségeken alapuló állampolgári és politikai szabadságjogokat.<sup>12</sup> Az új alkotmány megváltoztatta az ország alkotmányos berendezkedését is, amennyiben a parlamentáris köztársaság helyébe elnöki rendszert vezetett be. Az új választásokra, amelyeken a régi rezsim, a nomenklátúra képviselői és az új, magát nemzetinek valló csoport jelöltjei csaptak össze, 1994 júniusában és júliusában került sor. Ám általános meglepetésre nem ezekből a körökből került ki a győztes, hanem egy fiatal, kevésbé ismert parlamenti képviselő, Alekszandr Lukasenko diadalmaskodott,<sup>13</sup> aki már az első fordulóban megszerezte a szavazatok többségét, a második forduló folyamán pedig fölényes győzelmet aratott az eddig is regnáló nomenklátúra-elit képviselőjével szemben is.<sup>14</sup> Politikáját a szovjet múlt iránti lelkesedés és nosztalgia, a korrupció-ellenesség, az orosz–belorusz kapcsolatok erősítése és egyfajta nyugatellenesség jellemezte. Személyében egy, a társadalom többsége számára elfogadható politikai irány kapott szerepet, amely egyaránt elutasította a régi rezsim képviselőit – így bizonyos értelemben nomenklátúra-ellenes volt –, és elutasította a szovjet múlt tagadásán álló új rend képviselőit is.

<sup>11</sup> 1992-re több mint 10 nagyobb és számtalan kisebb bejegyzett politikai párt volt jelen a belorusz politikai színtéren. Zaprudnik, i. m. 1993, 153–156.

<sup>12</sup> Yekadumaw, Andrey: Moulding a Hybrid Regime: Adapting Democratic Institution to the System of Politically Authoritarian Relations. In: *The Political System of Belarus and the 2001 Presidential Election*, Ed.: Bulhakaw, Valer. Minsk–Analytical Group, Warsaw–East European Democratic Center IDEE, 2001, 24.

<sup>13</sup> Lukasenko nevének szintén kétféle átírása létezik a magyar nyelvben, oroszból: Alekszandr Grigorjevics Lukasenko, illetve belaruszból: Aljakszandar Rihoravics Lukasenka.

<sup>14</sup> Első fordulóban Lukasenko a szavazatok 44,8%-át, a másodikban pedig a 80,1%-át szerezte meg. Yekadumaw, i. m. 2001, 26.; Marples, i. m. 1999, 70.

## Az elnöki rendszer megszilárdulása és a belorusz–orosz integráció folyamata

Az elnöki rendszer első periódusában még nem volt egészen világos az ország politikai fejlődésének iránya. A kezdeti események azonban a nyugat-európai demokráciaértelmezéstől eltérő irányba vitték Belarusz berendezkedését. Lukasenko elérte, hogy a média különböző, számára kellemetlen és túl kritikus vezetői kiszoruljanak a nyilvánosságból vagy legalábbis a vezető funkciókból. Az elnök és az elnöki adminisztráció megkezdte hatalmának kiterjesztését és megszilárdítását. A posztszovjet térségben több helyen is megfigyelhető hatalmi harc tétje a törvényhozó és a végrehajtó hatalom közötti erőviszonyok eldöntése volt.<sup>15</sup> A parlamenti választásokra is ez idő tájt került sor,<sup>16</sup> amelyeket Lukasenko akarátának megfelelően az elnök által kiírt referendummal egy időben tartottak.<sup>17</sup> A referendum kérdései<sup>18</sup> egyrészt egyfajta „irányvonalat” tükröztek, amelyet az elnöki adminisztráció jelölt ki politikája céljául,<sup>19</sup> másrészt viszont a szovjet korszak iránti nosztalgiára játszottak rá,

<sup>15</sup> 1993-ban Jelcin tankokkal lövette szét az ellenálló Duma épületét, Ukrajnában pedig 1995-re született megállapodás Kucsma elnök és a parlament között a hatalommegosztás mikéntjéről.

<sup>16</sup> Az új parlamenti választásokra 1995-ben, májusban és decemberben került sor, mert az alacsony részvétel és a bonyolult választási szabályok miatt nem tudták megválasztani az összes képviselőt az első forduló során.

<sup>17</sup> Ez az intézkedés is a parlament szerepének gyengítésére irányult. Az elnöki referendum, a népi véleménynyilvánítása fontosabb, mint az elitista parlament, amely csak saját érdekeit képviseli, nem a népét.

<sup>18</sup> 1. Az orosz nyelv hivatalossá tétele, egyenjogúsítása a belorusszal.  
2. Új állami zászló és hivatalos jelvények, illetve címer bevezetése (Ez egyet jelentett a szovjet korszakban használt jelképek kisebb módosításokkal történő visszaállításával.)  
3. Az elnök gazdasági jellegű kezdeményezéseinek támogatása.  
4. Az elnök azon jogának bevezetése, amely egy alkotmány-kiegészítés elfogadását követően megengedné neki, hogy feloszlassa a parlamentet, ha annak működését rendszeresen alkotmányellenesnek tekinti.

<sup>19</sup> Az elnök gazdasági jellegű megállapodásai, kezdeményezései, amelyek szabad kezet biztosítottak számára a gazdasági irányok kijelölésére, valójában az Oroszországgal kötendő megállapodásokat jelentették, míg a parlament feloszlatairól szóló kérdés az elnöki hatalom erősítését a parlament ellenében.

illetve alkalmazkodtak bizonyos realitásokhoz is.<sup>20</sup> A népszavazáson feltett kérdésekre nagy arányban érkeztek igen válaszok, mégpedig magas részvétel mellett, ami megfelelő alapot és legitimációt jelentett az új adminisztráció számára politikája végrehajtásához.<sup>21</sup> Új parlament megalakulására azonban ekkor nem került sor, mivel nem sikerült megfelelő számú képviselőt választani, így maradt a régi törvényhozás.<sup>22</sup> A '90-es évek második felében az elnök fokozatosan, belpolitikai csatározások során maga alá gyűrte a médiát, a parlamentet és az Alkotmánybíróságot, gazdasági téren pedig a Nemzeti Bankot.<sup>23</sup> Az intézkedések alapját a nemzetközi politika szereplői által elítélt és el nem fogadott 1996-os referendum eredménye képezte. A népszavazáson elfogadott pontok között szerepeltek az elnök által az 1994-es alkotmányhoz fűzött kiegészítések is, olyan jelentős elnöki hatalmat hozva létre, amelyet már nehezen lehetett volna ellensúlyozni.<sup>24</sup> Az 1994-es alkotmány értelmében 1999-ben elnökválasztást kellett volna tartani, amely azonban az elnök hivatalba lépési időpontjának megváltoztatása miatt nem zajlott le. Az ellenzék viszont alternatív elnökválasztási kampányba kezdett, amelyhez a törvényhozó hatalom bizonyos elemeit is igénybe vette. A választást az elnöki adminisztráció akadályozása ellenére lebonyolították, „eredményét” azonban senki nem vette figyelembe, így az elnöki hatalom győztesen és hatalmát

<sup>20</sup> A nosztalgia kategóriájába tartozik a szovjet köztársaságit idéző címer, zászló stb., míg a realitásokhoz való alkalmazkodást – ahogy azt a későbbiek során látni fogjuk – az orosz nyelv hivatalossá tétele jelenti.

<sup>21</sup> 64,8%-os részvétel mellett az alábbi eredmények születtek: 1. 83,1%; 2. 75%; 3. 82,4%; 4. 77,6% Yekadumaw, i. m. 2001, 34.

<sup>22</sup> Ez jól mutatja az emberek elfordulását és közömbös magatartását a tanács-választásokkal kapcsolatban, illetve az elnöki-adminisztráció korlátozó intézkedéseinek hatásosságát, és az elnök személyes, sokszor populizmusba hajló parlamentellenes felszólalásainak győzelmet. A 260 megválasztandó képviselőből májusban csak 178-at tudtak megválasztani, ami azonban nem volt elég a határozathozatalhoz. Ezt a decemberi választásokkal sikerült 198-ra feltornászni, ami már elégségesnek bizonyult a működéshez.

<sup>23</sup> Marples, i. m. 1999.

<sup>24</sup> Az elnök hivatali időszakának 7 évre való kiterjesztése, kétkamarás parlament, amelynek Köztársasági Tanács névre hallgató kamarájába az elnök személyesen is kinevezhet embereket, a Központi Választási Bizottság, az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok tagjainak, illetve a regionális vezetők elnök általi kinevezése, a hatalmi ágak közvetlen finanszírozása. Yekadumawa, Iryna: The split in State Organs of Power in the Republic of Belarus. In: Bulkakaw, i. m. 2001, 67.; Marples, i. m. 1999, 89.; Yekadumawa, Iryna: The Authorities and Opposition Camps after the 1996 Constitutional Crisis. In: Bulkakaw, i. m. 2001, 131.



megszilárdítva került ki ebből a küzdelemből is, az ellenzéki szervezetek egysége pedig végképp megbomlani látszott.<sup>25</sup>

A belpolitikai csatározásokkal párhuzamosan – sok tekintetben azok külső politikai igazolásaként és támaszaként – folyt a Belarusz és Oroszország közötti integrációs folyamat. Az orosz partnerrel való szoros gazdasági kapcsolatok, illetve a gazdasági integráció kérdése nem pusztán a politikai irányultságnak volt a kifejeződése, hanem sokkal inkább a gazdasági realitások megnyilvánulásaként volt értelmezhető már egészen a kezdeti időszaktól. A Szovjetunión belül gazdaságilag az egyik legfejlettebb tagállami státuszt elérő Belarusz tulajdonképpen semmilyen hagyományos ipari nyersanyaggal sem rendelkezett, mégis széles körű, fejlett és modern ipari bázist volt képes létrehozni.<sup>26</sup> Az ország emellett hagyományosan fejlett mezőgazdasággal rendelkezett, amelyhez az élelmiszeriparral és feldolgozással kapcsolatos iparágak is járultak. Általános jellemzőként elmondható Belarusról, hogy magas volt a késztermékek, a magasabb hozzáadott értékű áruk aránya,<sup>27</sup> amelyeket a szovjet piac teljességgel felvett, illetve e termékek minőségileg is a legjobbak közé tartoztak a Szovjetunión belül.<sup>28</sup> Az ország nyersanyag-szegénysége miatt a kutatás-fejlesztési kapacitások is magasnak voltak mondhatóak. Ennek bázisát a tagállamok között is kiemelkedőnek számító magas és széleskörű képzettségi szint jelentette.<sup>29</sup> A gazdasági összefonódottság olyan mértékű volt a szovjet korszakban,<sup>30</sup> amelyet később sem lehetett volna rövid idő alatt

<sup>25</sup> Lyankhovich, Andrey: The Alternative Presidential Election in May 1999: Initiators, Campaign and Political Consequences. In: Bulkhakaw, i. m. 2001, 136–150.

<sup>26</sup> Az országban kiterjedt volt a hadiiparral kapcsolatos kapacitás, valamint a nehézipar, gépgyártás, járműipar, vegyipar, fogyasztási termékek, elektrotechnikai termékek, félvezetők gyártása. A mezőgazdasági termékek piacán is sok különféle áruval és kiterjedt termékpalettával rendelkezett a belorusz gazdaság, amelyen belül nagy volt a feldolgozott termékek aránya.

<sup>27</sup> Az országot a Szovjetunió összeszerelő üzemének, boltjának is nevezték. Zaprudnik, i. m. 1993, 142.

<sup>28</sup> A Szovjetunión belül léteztek a „minőség jelével” ellátott áruk, amelyek az export 15%-ot tették ki szövetségi szinten. E termékek előállításában a legjobb Belarusz volt. Ioffe, Grigory: Understanding Belarus: Economy and Political Landscape. Europe-Asia Studies, Vol. 56. (2004) no. 1., 87.

<sup>29</sup> Ioffe, i. m. 2004, 88.

<sup>30</sup> Belarusz már említett gazdasági szerepe – összeszerelés, importfüggő és exportra alapuló termelés – azt is jelentette, hogy egy rendkívül torz ipari szerkezet alakult ki, amelyben dominált a nehézipar, a gépgyártás, illetve a nagy energiaigényű ipari tevékenységek. A '80-as

megváltoztatni, de a politikai vezető rétegek nagy részének ez az adott pillanatban nem is állt érdekében. A politikai túlélés záloga a gazdasági stabilitás megőrzése és a tömeges elbocsátásokkal és hirtelen gazdasági visszaeséssel járó sokkterápia elkerülése volt.<sup>31</sup> Az ország vezetése a megkésett politikai folyamatok következtében érzékelhette az orosz–ukrán partnereknél, illetve a lengyel szomszédoknál zajló gazdasági átalakulás nehézségeit és árnyoldalait, így az számára nem jelentett vonzó alternatívát. A Szovjetunió szétesését követő években mindenhol kézzelfoghatóvá vált gazdasági visszaesést azonban Belarusz sem kerülhette el. Az exportra termelő és erősen importfüggő gazdaság nehéz helyzetbe került a '90-es évek elején, mivel a többi, szintén gazdasági problémákkal küszködő volt szovjet tagállam nem volt képes megfelelő mennyiségű árut vásárolni az országtól. Így Belarusz nem jutott hozzá a gyártáshoz szükséges nyersanyagokhoz, illetve az azok megvásárlásához szükséges pénzhez sem. Ennek következtében 1994-re a gyárak egy része leállt, nem volt képes termelni, a piacok és a nyersanyagok hiánya kézzelfoghatóvá vált.<sup>32</sup> A gazdasági helyreállítás csak 1996 környékére tehető, ami egybeesett a politikai-gazdasági integrációval, az Oroszországgal való kapcsolatok stabilizálódásával.

Az integráció felé tett lépések alapvetően mindkét fél érdekében álltak. Lukasenko, aki mindenképpen stabilizálni akarta hatalmát, helyre akarta állítani a gazdaság működőképességét, ami egyfajta kontinuitást jelentett volna a szovjet korszakban elért gazdasági sikerekkel, és így a nosztalgiára is rájátszva erős társadalmi támogatottságot szerezhethetett. Az orosz oldalon Jelcin szintén a szovjet időszak pozitív elemeire való ráerősítéssel és a dicső Szovjetuniónak az oroszok testvérnépével, a belorusszal való szövetség egyfajta restaurálására irányuló politikai kommunikációval próbált politikai

---

évek elejére az ország energiaigényének 90%-át fedezte importból, amely alapvetően Oroszországból érkezett. Sahm, Aristid–Westphal, Kirsten: Power and the Yamal Pipeline. In: Independent Belarus: Domestic Determinants, Regional Dynamics and Implications for the West. Eds.: Balmaceda, Margarita M.–Clem, James I.–Tarlow, Lisbeth L. Harvard University Press, 2002, 271–272.

<sup>31</sup> A különböző ipari egységek, gyárak nem pusztán munkahelyként üzemeltek, hanem a szociális háló elemeként, a szociális biztonság fenntartása érdekében bölcsődéket, óvodákat, iskolákat, sportklubokat, könyvtárakat üzemeltettek. Ezen intézmények azonnali, költséghatékonyság érdekében való felszámolása óriási csapást jelentett volna a társadalom széles rétegei számára.

<sup>32</sup> Ioffe, i. m. 2004.

tőkét kovácsolni az integrációs folyamatból, ami konkrétan plusz szavazatok szerzését is jelentette az 1996-os elnökválasztási kampány során.<sup>33</sup> Ráadásul az orosz fél számára az orosz nyelvű Belarusz belföldnek, hazai terepnek mutatkozott, ahol a gazdaság orosz privatizációja még könnyebben mehetett volna végbe, mint egy szociokulturálisan eltérő területen. Az ország természetesen katonailag, geopolitikai helyzetét tekintve sem lehetett közömbös Moszkva számára, különösen a térségben egyre aktívabban mozgó Egyesült Államok és a NATO tevékenységének fényében. Szintén figyelmet érdemel az orosz gazdaság- és energiapolitika szempontjából lényeges tranzitútvonalak kérdése is, amelyek jórészt Belarusz területén vezetnek keresztül, gyors és biztonságos összeköttetést teremtve Nyugat-Európával.

Az integráció konkrét lépéseire 1994 és 1999 között került sor, számos gazdasági és politikai megállapodás keretében.<sup>34</sup> Első lépésként a Csernomirgyin orosz kormányfő és a belorusz Minisztertanács (kormány) közötti gazdasági jellegű megállapodásokat említhetjük, amelyek azonban hamar zátonyra futottak a két ország vezetése közötti eltérő elképzelések és megteendő lépések tekintetében.<sup>35</sup> A folyamat következő állomása az 1995-ös megállapodás volt, amely alapján az orosz fél – a korábbi viták ellenére – pénzügyi eszközökkel segítette ki a belorusz kormányt, illetve Oroszország belföldi áron biztosította a kőolajat is Belarusz számára. A gazdasági együttműködés e formája egy „Barátsági és együttműködési szerződés” keretében tovább bővült, célja egy szorosabb integráció és egy FÁK-on belüli kétsebességes mo-

<sup>33</sup> A szovjet korszak iránti nosztalgia felkeltése az 1996-os elnökválasztási kampány során meglehetősen cinikus fogás attól az elnöktől, aki felhatalmazás nélkül volt az egyik aláírója a Szovjetunió megszüntetését kimondó nyilatkozatnak.

<sup>34</sup> Lásd bővebben: Radvánszki András: Belarusz. Függetlenség vagy beolvadás? Politikai változások és az orosz–belorusz integráció folyamata a '90-es években. KÚT (2007) 1–2. sz., 164–186.; Drakohurst, Yuri–Furman, Dmitri: Belarus and Russia: The Game of Virtual Integration. In: Balmaceda–Clem–Tarlow, i. m. 2002, 232–255.; Paznyak, Vyachaslau: The Customs Union of Five and the Russia–Belarus Union. In: Building Security in the New States of Euroasia: Subregional Cooperation in the Former Soviet Space. Eds.: Owan, Renata–Pavliuk, Alexander, 2000, 57–85.

<sup>35</sup> A meghíúsulás egyik oka a két ország gazdasági vezetése közötti nézetkülönbség volt, mivel az orosz fél nem látta, hogy mit kaphatna cserébe a felajánlott hitelekért és gazdasági segítségért. Marples, i. m. 1999, 108–109.

dell<sup>36</sup> létrehozása lett volna, amely a két szerződő felel kívül tagjai között tudta volna Kazahsztánt is. 1996. április 2-án Moszkvában – a megállapodás egyéves évfordulója alkalmával – a szerződő felek megalakították a Szuverén Államok Közösségét, amely a két állam elnökei által rotációs alapon vezetett közös szervekkel is rendelkezett. Tovább lépve, 1997. április 2-án az Unió Szerződés aláírásával az államok szuverenitásuk deklarációja mellett megegyeztek a még szorosabb együttműködésben, amely a kulturális élettől a biztonsági kérdéseken át számtalan területet érintett. Az 1998 decemberében a Kremlben aláírt újabb deklaráció az állampolgárok egyenlőségéről, a jogi entitások részére történő gazdasági egyenlőség megteremtéséről, illetve szupranacionális szervek felállításáról szólt. Az integrációs folyamat '90-es évekbeli betetőzését az Unió Állam jelentette, amelyet 1999. december 8-án az orosz és a belorusz államfő által szignált dokumentum hozott létre.<sup>37</sup> Az integráció azonban – a praktikus megállapodások mellett – a fő kérdésekben nem érte el a célját: nem jött létre közös valuta és teljes privatizáció az orosz cégek javára, a kis költségvetésű közös szervek pedig csupán látszattervekenyiséget folytattak. Mindazonáltal az egyezmények tulajdonképpen elegendőnek bizonyultak mindkét fél számára a további együttműködés folytatásához. Moszkva magához kötötte Minszket, Belarusznak pedig sikerült minél több engedményt és anyagi támogatást elnyernie, biztosítva gazdasága működőképességét.

## A megtört rendszerváltás lehetséges okai és gyökerei

Az alábbiakban két olyan lehetséges okra szeretnék rámutatni, amelyek alapját jelentették és jelentik – a fokozódó politikai súrlódások ellenére napjainkban is – az orosz féllal való együttműködés politikai és társadalmi támogatottságának. Az első ilyen kérdés az országban beszélt nyelv, illetve a belorusz és az orosz nyelv egymáshoz való viszonyrendszere. A második a kialakult nemzettudat-koncepciók és ezek háttere.

<sup>36</sup> A kétsebességes modell a szorosabb gazdasági és politikai integrációban részt vevők és a kevésbé integrálódni akarók, illetve tudók táborát jelentette.

<sup>37</sup> Paskov, i. m. 2004, 38.

## A nyelvkérdés szerepe, fontossága

Belarusz a történelme során kialakult határait tekintve homogén nemzetálmának tekinthető. A beloruszok többsége a mai országhatárokon belül él, de kisebb csoportok megtalálhatóak a szomszédos államokban is.<sup>38</sup> Az állam hozzávetőleg 9 689 000 lakosából 81,2% belorusz, 11,4% orosz, 3,94% lengyel, 2,4% ukrán és 0,3% zsidó nemzetiségű.<sup>39</sup> Az állam hivatalos nyelve a belorusz és az orosz, de a felmérések azt mutatják, hogy a lakosok túlnyomórésze mégsem az anyanyelvét, hanem az oroszot használja a mindennapi kommunikáció és a családi beszélgetések során is. A jelenség megválaszolására a szovjet korszak vége óta különböző válaszok születtek. A belorusz nyelvnek az oroszhoz képest való visszaszorulása azonban nem jelentette, illetve nem jelenti azt, hogy a lakosság orosznak vallaná magát, vagy eltűnt volna belorusz identitástudatuk.

A '80-as évek folyamán Szovjetunió-szerte felerősödtek a nemzeti mozgalmak, amelyek öndefiníálásuk egyik eszközének a kulturális területen történő fejlesztési stratégiák kidolgozását tartották. Az állami, politikai koncepciók keresése a kultúra és az új ideológiák kidolgozása mentén valósult meg. A fő feladat az interkulturális közvetítő nyelvhez, az oroszhoz való viszony meghatározása, az orosz-szovjet múlthoz és kulturális örökséghez való hozzáállás kialakítása volt.<sup>40</sup> Nagy jelentőséggel bírt a nyelvkérdés, amely már a peresztrojka idején problémaként fogalmazódott meg a belorusz értelmiségi körökben is.

A probléma alapvetően abból eredeztethető, hogy a két nyelv közel áll egymáshoz, egy nyelvcsaládba tartoznak, közeledésüket pedig a mesterséges russzifikáció és természetes társadalmi folyamatok is elősegítették.<sup>41</sup> A belorusz nyelv alapvetően egy ún. nyelvi választóvonal mentén helyezkedik el,

<sup>38</sup> Főként Lengyelországban, Oroszországban, és kisebb létszámban Litvániában és Ukrajnában. Magocsi, i. m. 2001, 133., 199.

<sup>39</sup> Belarusz. Fakti, 2008. Szoszt.: Gyeszjatnyik, N. V. Minszk, Belta, 2008, 128. <http://www.mfa.gov.by/upload/mag/bf2008r.pdf> (2010-05-14)

<sup>40</sup> Lásd: Gribov, Georgij M.–Popko, Olga N.: Language Problem in the Belorussian History. Santalka, Filosofija, (2007) T. 15., Nr. 1., 68–73. [http://www.coactivity.vgtu.lt/upload/filosof\\_zurn/g\\_gribov\\_o\\_popko\\_filosofija\\_nr\\_1\\_t15.pdf](http://www.coactivity.vgtu.lt/upload/filosof_zurn/g_gribov_o_popko_filosofija_nr_1_t15.pdf) (2010-05-14)

<sup>41</sup> Például a vegyesházasságok vagy az előrejutáshoz, előléptetéshez szükséges nyelvtudás és az orosz központú oktatás.

amely egyben a lengyel és az orosz történelmi, kulturális befolyás és vetélkedés határzónáját is képezte. Mivel a két nagyhatalomnak a területért folyó versengés közben nem állt érdekében egy saját nemzeti nyelvvel és öntudattal rendelkező népcsoport kialakulása, így nehezen tudott kialakulni egy egységes, standardizált nyelvi környezet. A helyi lakosság ezért a huszadik század elejéig nyelvét olyan módon használta, hogy annak neve nem is lett igazán meghatározva. Az ország területén élő nemesi rétegek viszont alkalmazkodtak a reálpolitikai helyzethez, ezért körükben a 16–18. században a lengyel, a 18. század után pedig az orosz nyelv dominanciája volt megfigyelhető.

A nyelvkérdés tisztázásához szükséges legalább röviden felvázolni a belorusz nyelv történetét, és benne azokat a korszakokat, amikor a belorusz nyelvnek primátusa volt a lengyellel, illetve az oroszsal szemben. Az első ilyen korszaknak a Litván Nagyfejedelemség időszakát (14–17. század) tekinthetjük, amikor a modern belorusz nyelv előfutáraként ismert, a 15–16. századtól hivatalos nyelvként is használt ó-belorusz bevezetésre került. Ez a diplomácia, az udvari élet nyelve volt, de messze állt a vidék lakosságának akkor beszélt nyelvétől.<sup>42</sup> Az ó-belorusz nyelv, amellet, hogy fokozatosan változott, és lassan eltért a lakosság nyelvétől, valószínűleg több más nyelv szókincsét is tartalmazhatta.<sup>43</sup> A 16. század első felében jelent meg az első, belorusz nyelvű elemeket is tartalmazó nyomtatott könyv. A Lengyel–Litván Unió létrejöttével ez a nyelv egyre inkább háttérbe szorult. Ennek oka volt egyrészt a lengyel nyelv dominanciája, másrészt pedig a korábban használt belorusz nyelv későbbi kifejezett betiltása.<sup>44</sup> A lengyel uralom évszázadai a lengyel nyelv és kultúra előretörését jelentették. Ezt a korszakot a 18. századi orosz birodalmi terjeszkedés és nyelvhasználat váltotta fel. A hivatalos élet, az elit tekintetében a belorusz nyelv használata vagy három évszázadra eltűnt, visszacsúszott a falu, a parasztság nyelvévé, amelyet a 18. századig a lengyel, a 19. századtól kezdve pedig az orosz egy dialektusának tekintettek.<sup>45</sup> A 19. század közepétől kezdve több etnográfus, nyelvész kezdett el

<sup>42</sup> Ioffe, Grigory: Understanding Belarus: Question of language. *Europe-Asia Studies*, Vol. 55. (2003a) No. 8., 1024.

<sup>43</sup> Uo.

<sup>44</sup> Zaprudnik, i. m. 1993, 38.

<sup>45</sup> Ioffe, i. m. 2003a, 1024.

foglalkozni a nyelv kérdésével.<sup>46</sup> A jelentősebb áttörést az Orosz Birodalomban 1897-ben végrehajtott népszámlálás jelentette, amelyen 5,89 millió ember vallotta magát fehérorosz nyelven beszélőnek. Ennek hatására a lengyel és orosz nyelvterületen dolgozó nyelvészek – akik legtöbbje ezeken a nyelveken is írt –, intenzívebben kezdett el foglalkozni a korábban csupán dialektusként számon tartott belorusz nyelvvel is. Eltéréseket fedeztek fel a nyelvek tekintetében, amelyekből azt szűrték le, hogy az ezen a területen élő népesség nyelve nem egy nyelvjárás, ahogy azt korábban hitték, hanem önálló nyelv. A helyzetet bonyolította, hogy a ma Belaruszként ismert ország területén található városok lakosai nem a helyi nyelvet, nyelvjárást beszélték, hanem – a túlnyomó részben az itt élő nagyszámú zsidó közösség hatására – a jiddist,<sup>47</sup> ezen túl pedig az orosz és a lengyelt. Ez utóbbi két nyelv szerepe a városok szintjén a 20. század elejéig változó volt, attól függően, hogy keleti vagy nyugati területen feküdtek-e. Ez alakította ki azt az általános percepciót, miszerint a belorusz csak a vidék, a parasztság, a műveletlen rétegek nyelve, amely meghatározás mind a mai napig erősen érezteti hatásait. Az önálló nyelvvel kapcsolatos kutatások jelentős lendületet adtak a belorusz nyelv fejlesztésének is, ami elvezetett az egységes, normatív belorusz nyelv-tan létrehozásához. Több próbálkozás után az első, a többség által elfogadott belorusz nyelvtant 1918-ban adták ki Vilniusban.<sup>48</sup> Az első világháborút követően a korai szovjet korszakban fellendült a belorusz nyelv tanítása és a belorusz nyelvű könyv- és lapkiadás. A nyelvi fejlődés szempontjából e korszak a belorusz nyelv és kultúra egyik virágkorának is tekinthető.<sup>49</sup> Miután a lengyelek elfoglalták Vilniust és a beloruszok által lakott területek nyugat-

<sup>46</sup> Bizonyos politikai mozgalmak sikeresebbek tudtak lenni, ha a saját nyelvén szólították meg a lakosságot.

<sup>47</sup> Az 1897-es census alapján az észak-nyugati tartományokban, amelyek a belarusz területeket jelentették az Orosz Birodalmon belül, 1 202 129 zsidó élt, akik a Nagy Katalin által hozott rendelkezések következtében nem települhettek beljebb orosz területekre, illetve a III. Sándor által hozott városelhagyási tilalom következményei miatt éltek a városokban. Lásd: Zaprudnik, i. m. 1993, 63.

<sup>48</sup> Bronyiszlav Taraskievics [Branyiszlau Taraskievics] munkája. Price, Glanville: *Encyclopedia of the Languages of Europe*. Wiley-Blackwell, 2000, 31–32.

<sup>49</sup> Már az 1905-ös forradalom feloldotta a nyelvekkel kapcsolatos tilalmakat is, így ismételtén megindulhatott a jiddis, lengyel, litván nyelvű lapkiadás, illetve két belarusz nyelvű újság megjelenése is ez időre tehető. Ezt a folyamatot az első világháború ugyan megtörte, de ezt követően ismételtén lendületet kapott. Zaprudnik, i. m. 1993, 63–65.

ti felét, a belorusz értelmiség egy jó része Szovjet-Belorusszia területére tette át székhelyét. Az 1920-as évek jelentik a belorusz nacionalizmus kibontakozásának első valós korszakát – ez a szovjet területen ment végbe,<sup>50</sup> ellentétben a lengyel oldalon történő erőteljes represszióval és polonizációs folyamatokkal. Az 1919-ben létrehozott szovjet belorusz területek hivatalos nyelve a belorusz lett, amelynek kibontakozása elé egészen a '30-as évek elejéig nem gördítettek akadályt.<sup>51</sup> Az értelmiség és a nemzettudatot alakító csoportok nagy része azonban Minszkre korlátozódott. Nagyrészt a Vilniusból, illetve a nyugat-belorusz területekről menekült, katolikus háttérrel rendelkező családok alkották, amelyekkel a szovjethatalom a sztálini tisztogatási hullám során mint „lengyel kémekkel”, a haza ellenségeivel számolt le, jelentős csapást mérve a belorusz tudatú nemzeti elitre. Ez azonban nem állította le a belorusszifikáció menetét, ezután is alakítottak új iskolákat, alapítottak újságokat és nem szünetelt az irodalmi élet sem. A városokban élő zsidó népesség a foglalkozási és oktatási kötöttségei megszűntével gyorsan asszimilálódott, de nem a városokban még mindig ritkán használt belorusz nyelvre, hanem az oroszra tért át, kialakítva egy már zömében inkább orosz nyelvű városmodellt.<sup>52</sup> Ezek a folyamatok és hatásaik ismételten visszavetették a belorusz nyelv felemelkedésének lehetőségét. A városokba történő beáramlás is tovább folytatódott, 1926-ra pl. 39,3%-ra nőtt a beloruszok aránya a városokban, de csak 20%-uk maradt belorusz nyelvű. Ez a nacionalista mozgalom virágkorában is negatív asszimilációs folyamatot mutat.<sup>53</sup>

A nyelvet tekintve fontos elem az 1933-as, szovjet korszakban végbement nyelvreform, amelynek célja a nyelvten egyszerűsítése, a lengyel elemek kikiktatása, illetve a belorusz és orosz nyelv közötti akadályok eltüntetése volt. A modern belorusz értelmiségiek szerint a reform egyértelműen a belorusz nyelv oroszral való összeolvasztását célozta meg, de sok tekintetben igazol-

<sup>50</sup> Az ún. „korenyizacija”, vagyis az őslakosokkal történő feltöltés politikája játszódtott le itt is: a központi bolsevik hatalom a kezdeti időszakokban az általa teremtetett új nemzetiségi eliteknek adta át formális állami funkciói egy részét, ami a kisebbségi népek kulturális felvirágzásához vezetett. Moszkva a nemzeti jelleget helyezte előtérbe a tagköztársaságok egész sorában. Ugyanakkor ez a folyamat gyakorta nagyfokú urbanizációval, iparosítással, bizonyos területeken erőszakos letelepítéssel járt együtt.

<sup>51</sup> 1928-ra már 30, 1938-ra pedig már 149 belorusz nyelvű lap létezett. Ioffe, i. m. 2003a, 1024.

<sup>52</sup> Uo. 1025.

<sup>53</sup> Uo. 1025.



hatónak tűnnek a nyelvet beszélők irányába tett pozitív lépések is, amelyek figyelembe vették, hogy az ország keleti területein beszélt nyelv alapvetően közelebb állt az oroszhoz.<sup>54</sup> A második világháború pusztításai és az átvo-  
nuló frontvonalak ismételten levették a napirendről a nyelv fejlesztésének  
kérdését, az azt követő időszakban pedig nem a nyelvkérdés jelentette a pri-  
oritást, hanem az újjáépítés. Ugyanakkor a technika és a modernizáció ele-  
mei, eszközei is az orosz központból érkeztek, így jócskán megerősödtek az  
orosz nyelv pozíciói.

Az ország területe a háborút követő rendezéssel nyerte el mai formáját –  
Lengyelországtól a nyugati belorusz területek még a Molotov–Ribbentrop-  
paktum megkötését követően kerültek a Belorusz Szovjet Szocialista Köz-  
társasághoz – amelyet a kisebb határkiigazítások nem befolyásoltak jelentő-  
sen, így a belorusz lakosság többsége ismét egy ország határain belülre került.  
A második világháborút követő korszak az urbanizáció nagy időszakának  
is számít. Míg 1926-ban az ország lakosságának mindössze 8% volt városla-  
kó,<sup>55</sup> addig manapság ez az arány kb. 70%-ra tehető.<sup>56</sup> Az urbanizációt elő-  
segítette az is, hogy a települések nagy része a háború alatt elpusztult, az  
országot a romokból kellett teljesen újjáépíteni, ennek munkaerő-szükségle-  
te pedig nagy tömegeket vonzott a kialakuló, újjáépülő városi környezetbe.  
Ez az ún. „Minszk jelenség” – amely a korszakban lezajlott óriási léptékű  
urbanizáció szinonimája lett – 1959 és 1973 között csak Minszkben hatal-  
mas, 107%-os lakosságnövekedést jelentett.<sup>57</sup> Az orosz nyelv spontán felvé-  
tele ezzel párhuzamosan folytatódott, a belorusz nyelv ugyanis nem rendel-  
kezett elég lendülettel és fontossággal ahhoz, hogy azt a fajta modernizációs  
és újjáépítési hevületet túlszárnyalja, amely az adott korszakban megfigyel-  
hető volt. Ehhez sokat hozzatett az is, hogy az országba bejövő új technika  
és szakemberek mind az orosz „nagy testvér” „hozzájárulása” volt, amit a  
Nagy Honvédő Háború során közösen elszenvedett veszteségek és a közös  
győzelem és dicső partizán múlt egyaránt pozitív módon egészítettek ki. A  
nyelvkérdés ezért a későbbiek során sem tudott olyan mértékben kibonta-  
kozni, mint az más országokban megfigyelhető volt. Ez azonban nem jelen-

<sup>54</sup> Uo. 1026.

<sup>55</sup> Ioffe, Grigory: *Understanding Belarus: Belarusian Identity*. Europe-Asia Studies. Vol. 55. (2003b) No. 8., 1245.

<sup>56</sup> <http://president.gov.by/press10662.html> (2010-05-14)

<sup>57</sup> Ioffe, i. m. 2003a, 1028.

tette azt, hogy az állam hagyta volna elveszni a belorusz nyelvet, amely végig hivatalos nyelve volt a BSZSZK-nak, de 1939-től az orosz is elnyerte ezt a státust. A belorusz adminisztráció jelentős összegekkel támogatta a belorusz nyelvű kiadványok megjelentetését, de azok az orosz nyelvű kiadványok mellett alig fogytak.<sup>58</sup> Az 1950-es évek elejétől a belorusz nyelvű iskolák egy része bezárt, a belorusz nyelvű kiadványok pedig általában orosz nyelvre váltottak. A következő évtizedekben ez a folyamat felgyorsult, és az 1970-es évek folyamán a belorusz nyelv helyzete már igen nehéznek volt mondható. A belorusz nyelvű iskolák jó része már csak nevében volt belorusz, a fő tantárgyakat orosz nyelven tanították. A belorusz nyelv oktatása egyre kevesebb helyen történt megfelelő módon, ha tanították egyáltalán. Magasabb szintű belorusz nyelvű oktatás, szakiskolák vagy felsőoktatási intézmény nem létezett. A belorusz nyelv oktatására képes tanári kar pedagógiai képzése is megszűnt. A belorusz nyelvű könyv- és újságkiadás minimális szintre csökkent. Ezzel szemben az orosz nyelvű szépirodalmi kiadványok aránya tovább nőtt.<sup>59</sup> A hivatalos nyelvhasználatban a belorusz hiába volt jogilag egyenrangú az oroszsal, a helyi, illetve központi kormányzat és a hivatalos levelek, dokumentumok nyelve továbbra is az orosz maradt.

Az 1980-as évek és a peresztrojka korszakának így egyik meghatározó kiindulási pontja a nyelvkérdés rendezésére irányuló belorusz értelmiségi törekvések lettek. A belorusz értelmiség egy része a nyelv újjáélesztését, a kultúra ismételten belorusszá tételét tűzte ki maga elé célul. 1986 decemberében 28 belorusz értelmiségi a kommunista pártvezetést megkerülve nyílt levelet intézett Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkárhoz, hogy lépjen közbe a belorusz nyelv megmentése érdekében. Levelükben a belorusz nyelvet a „nép lelkének, kulturális identitása legfelsőbb kifejezőjének, a valódi spirituális lét alapjának” nevezték. „Egy nép a nyelvében él és történelmében bontakozik ki”, ha azonban egy „nyelv hanyatlik (...) a nép megszűnik létezni, mint történelmi organizmus.”<sup>60</sup> A nyelv megmentése érdekében az értelmiségiek e köre több megoldási módot is javasolt, mint például a hivatalos dokumentumok, a párt- és állami élet nyelveként valódi használatot, a könyvkiadásban, sajtóban történő széleskörű használatot, illetve, hogy a színházak, mozik nyelve csak belorusz legyen, és tegyék kötelezővé az iskolákban a belorusz

<sup>58</sup> Uo. 1031.

<sup>59</sup> 1981 és 1984 között 89,9%-ról 95,3%-ra nőtt. Lásd: Zaprudnik, i. m. 1993, 126.

<sup>60</sup> Uo. 125.

nyelven történő vizsgázást, ami egyben a felsőoktatási intézményekbe való belépés felvételi tárgya is lenne. A felhívásra azonban nem született pozitív válasz Moszkva részéről, a helyi vezetés pedig adminisztratív megtorló intézkedéseket foganatosított az aláírókkal szemben. Ugyanakkor az orosz nyelv dominanciája nem találkozott nagyfokú társadalmi ellenérzéssel, így az értelmiségi körök ez irányú kezdeményezései sem lelhetek szélesebb bázisra.

Az 1990-es évek első fele azonban a belorusszifikáció egy újabb hullámaként értelmezhető. A hatalom szerkezete alapvetően nem változott, de a belorusz nyelvvel kapcsolatos döntésekben erőteljesen meg tudott jelenni a változásokat sürgetők akarata. Ennek eklatáns példája, hogy a belorusz nyelv az 1990-es nyelvtörvény értelmében *egyedüli* államnyelvé vált – a nyelvhasználatot és a nyelvkérdést tekintve ez döntő momentumnak bizonyult a huszadik századi önálló belorusz identitás és államiság történetében. Az 1990-ben elfogadott „Állami program a belorusz nyelv és más, a BSZSZK-ban használt nemzeti nyelvek fejlesztéséről” erőteljes változásokat generált, de nem volt nyíltan ellenséges az orosz nyelvhasználattal szemben. Az adminisztráció területén mindent lefordítottak beloruszra, új belorusz nyelvű iskolákat hoztak létre, megnőtt a belorusz nyelvű kiadványok száma, de mindez a lakosság különösebb támogatása nélkül történt.<sup>61</sup> Az 1995-ös referendum viszont, amely az orosz nyelv státuszával kapcsolatban is megfogalmazott egy kérdést (és amelyet a magukat nemzeti tudatúnak vallók a belorusz nyelv halálos ítéletének és a nemzet elsorvasztására irányuló kísérletnek tekintettek) megfordította az 1990 és 1995 közötti időszak trendjét. A népszavazást követően az orosz nyelv ismét hivatalos államnyelvé vált, így a média, az oktatás, az adminisztráció könnyen visszaállt az 1990 előtt megszokott, több évtizedes múltra visszatekintő működési módhoz.

A társadalom nagy része a '90-es évek elejének gyors, arrogáns belorusszifikációs folyamatát nem az orosz nyelv rabigája alóli felszabadulásként élte meg, hanem inkább egyfajta kényszerként, amely csökkentette a választási

<sup>61</sup> Az orosz nyelvű kiadványok így is jelentősen felülmúlták a belorusz nyelvűeket. A városi iskolahálózat zömében orosz maradt, az újonnan nyitott belorusz nyelvű iskolák számát pedig jelentősen meghaladta az új orosz nyelvű iskolák létszáma. A belorusz nyelvű iskolahálózat kiterjedése egyedül vidéken haladta meg az orosz nyelvűt, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az ország lakosainak több mint 70%-a városokban élt. Gribov–Popko, i. m. 2007, 70–71.

lehetőségek számát, és leszűkítette a megszokott kommunikációs eszközöket és teret. A társadalmi többség ez irányú érzéseit a belorusz nyelv huszadik századi fejlődése világítja meg. Ahogy a történelmi kiindulásból láthatuk, valamilyen módon Oroszországhoz, a Szovjetunióhoz kötődött minden, az előző évszázadok folyamán tapasztalt jelentősebb változás. Ez az állandó külső behatás, erőteljes nyelvi-kulturális nyomás önmagában is megtette hatását, és a russzifikáció különösebb erőltetése nélkül asszimilálta a népesség számottevő részét. A nyelvi hasonlóság, a kulturális „átmenetiség” és a nemzeti tudatformálás pszichológiai hatásai nem váltottak ki ellenállást az orosz nyelvvel szemben, sőt, a szélesebb információs bázist, a ranglétrán történő előrelépést jelentette az internacionalista ideológiába jól beleillő, közös „lingua franca” elsajátítása. A nyelvi hasonlóság itt is – csakúgy, mint más, az oroszhoz hasonló szláv nyelvek esetében – kitermelt egy közös keveréknyelvet, az ún. *traszjankát*, amely más és más nyelvtípust jelent az egyes vidékeken. Ez a megnevezés az ország keleti felében inkább orosz szókinccsel rendelkező, belorusz kiejtésű nyelvet takar, a nyugati területeken több benne a polonizmus, míg a városokban leginkább az orosz nyelv beloruszos formáját jelenti. A liberális nemzeti értelmiségi csoportok szerint a *traszjanka* szovjet kreálmány, műnyelv, amely a tiszta belorusz nyelvet pusztítja. Bizonyos csoportok azonban a *traszjankát* használókat is a belorusz nyelvűekhez számítják. A *traszjanka* léte valójában egy természetes folyamat eredménye, a nyelvek közötti szókinccsátvétel, a nyelvi keveredés, a kulturális átmeneti társadalmak sajátossága.

A *traszjanka* megítélése is arról tanúskodik, hogy még a belorusz nyelvért küzdők között sem tisztázott a belorusz nyelv és nyelvhasználat pontos jelentése. Ennek eredményeképpen nagy eltérésekkel találkozhatunk a mai belorusz nyelvhasználat fogalma és a nyelvhasználók száma vonatkozásában.<sup>62</sup> A nyelvkérdés alapvetően rendkívüli mértékben átpolitizált Belarusz-

<sup>62</sup> 1999-ben egy Belaruszban végzett reprezentatív felmérés szerint a minszki lakosok között, akik magukat 4/5 részben vallották belarusznak, az orosz nyelvhasználók aránya otthon és munkahelyen 86% és 90% volt. Belarusz nyugati tartományaiban a belaruszt használók aránya 20–25 százalék körüli is lehet, de országosan sem biztos a számuk, így egyes becslések szerint csak a társadalom 3 és 12 százaléka között mozog az arányuk. Ioffe, i. m. 2003a, 1018.; Egy másik, szintén 1999-es felmérés alapján a belorusz nyelvet használók 37%-át teszik ki a lakosságnak. Lásd: Gribov–Popko, i. m. 2007, 71.

ban. A magát a rendszer ellenzékének valló csoportok egy része az ország nyugati orientációját hangsúlyozza, és csak a tiszta, helyes belorusz nyelvű lakosságot tartja belorusz identitással rendelkezőnek – ami nem biztos, hogy a megfelelő megközelítés egy átmeneti zónában, két hangsúlyos nyelv és kultúra határán fekvő országban. Az erőteljes belorusszifikáció és a belorusz egyedüli hivatalos nyelvként történő státuszának megteremtése érdekében a belorusz nyelvű intellektuális elit alapvetően megosztó politikát követett, ami számos esetben ellenérzést és elutasítást váltott ki a lakosságból. A szovjet korszakot aranykorként megélő, többnyire oroszul beszélő, orosz kulturális és nyelvi közegben szocializálódott társadalmat nehéz meggyőzni arról, hogy dobja el az eddig használt kommunikációs eszközét – az orosz nyelvet –, és válasszon helyette egy másikat, egy olyat, amelyben bizonyos fokig analfabéta, és amely nem képes jelen állapotában követni a modernizációt és a globalizálódó világ változásait. Ez egyúttal annak a hatalmas információs térnek az önkéntes leszűkítését is jelentené, amelyben él, és ahol egy százmilliós nagyságrendű államalakulat nyelvét beszéli. Mégpedig egy romantikus, utópisztikus idea kedvéért.

Ahogy az előzőekben láthattuk, a belorusz nyelv státusza nem volt domináns a belorusz államiság huszadik századi történetében, a történelmi események pedig a nyelvi egységesítés vonatkozásában sem kedveztek a nyelv folyamatos kibontakozásának és fejlődésének. A mai belorusz nyelv helyzete jó példát szolgáltat a kulturális határzónákban elhelyezkedő országokra, ahol két nagy nyelv – az orosz és a lengyel – dominál, erősen meghatározva a későbbi korszakokat is.<sup>63</sup> A fentiek azonban részben magyarázatot kínálnak arra, hogy a belarusz nyelv és a belarusz identitás kérdése nem szorosan összetartozó fogalmak. Ehhez további adalékkal szolgál a következő rész, amely a nemzeti ideológiákkal foglalkozik.

<sup>63</sup> Az 1993-ban végzett szociológiai kutatások azt mutatták, hogy a nyugati területeken élő belarusz lakosság a más országok nyelvei közötti fontossági sorrend felállításánál elsősorban az orosz (76,3%), illetve a lengyelt (31,8%) nevezte meg első körben, ami a történelmi és kulturális kötődések irányáról is árulkodik. A balti államok nyelve elenyésző, ami szintén jól mutatja az ellenzékinek, nyugatosnak aposztrofált körök kezdeti politikai irányultságának elhibázottságát, mivel a társadalomban ez a típusú kötődés kevésbé releváns. Lásd: Gribov–Popko, i. m. 2007, 73.

## Nacionalizmus-irányzatok, identitástípusok

A nyelvkérdés kapcsán már láthattuk, hogy nyelvi szempontból Belarusz különbözik más kelet-európai országoktól, amennyiben az ország lakosainak többsége egy másik ország nyelvét részesíti előnyben a hétköznapi kommunikáció során. Ez a momentum azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy az egyének vagy a társadalom lemondana a belorusz identitástudatról vagy egy másik nép, illetve állam identitását vallaná magáénak.<sup>64</sup>

A mai Belaruszban több, egyidejűleg létező identitástudattal találkozhatunk. Az egyik legfontosabb már a peresztrojka idején is felbukkanó, a nyelvkérdésben, illetve a történelemszemléletben is megjelenő, a politikai polarizáció választóvonalaként is megmutatkozó nyugatos, liberális, magát nemzetinek valló identitás. A másik pedig az oroszbarát, hagyományosan kelet felé orientálódó, az állami nómenklátúra és a társadalom többsége által is elfogadott identitástípus. Ennek a két típusnak azonban az idők folyamán számos változata, keveréke, árnyalata jött létre. A nyugati liberális szemléletet a peresztrojka időszakában fedezhetjük fel, terjesztői, támogatói nagy részben a szovjetrendszer ellenzékeként léptek fel, és a belorusz nyelv kibontakozásának és megerősítésének harcosaiként váltak ismertté. Ők leginkább olyan értelmiségiek voltak, akik családi hátterük révén kötődtek a szovjet korszak előtti, formálódó belorusz nemzeteszméhez, illetve olyan más családokhoz, akik részt vállaltak a korai belorusszifikációs mozgalmakban, eseményekben, és a sztálini represszió áldozataivá váltak. Jó részüket Vilniusból származó vagy más lengyel fennhatóság alatt álló területekről menekülő, katolikus hátterű,<sup>65</sup> főként értelmiségi gyökerű családok tették ki. Ez a társadalmi háttér, családi tradíció már eleve más történelmi, kulturális szemléletet eredménye-

<sup>64</sup> Számos európai példát lehet sorolni: pl. Ausztria, Írország vagy a soknyelvűségéről is ismert Svájc.

<sup>65</sup> A vallás alapvetően nem meghatározó a mai Belaruszban, de a nevekben számon tartják a származást. A 16–17. században a nemesség egy része a lengyellel együtt a katolicizmust is átvette. 1596-ban e területeken a breszti unióval jött létre a görög katolikus egyház. A lengyel–litván területek későbbi felosztásakor azonban ez a bizánci rítusú vallásgyakorlás teljesen eltűnt, és az egyház tagjait 1839-ben egyesítették az ortodox egyházzal. Bárdos-Féltoronyi Miklós: *Egyházak és államok Köztes-Európában*, Budapest, Balassi Kiadó, 2001, 126. A későbbi korszakokban sem segítette a vallás a nemzeti identitás formálását. A katolikus papok általában a lengyel, míg az ortodox pópák az orosz nyelvet preferálták. Törnquist-Plewa, Barbara: *The Union between Belarus and Russia in the Context of Belarusian Nation-Building*. In:

zett, mint a vidékről betelepülő, első generációs értelmiségiek esetében. A peresztrojka időszakában ezek a kérdések hangsúlyosabban jelentek meg, és politikai értékválasztás során is eltérő irányvonalakat hoztak létre. A liberális, nyugati értékek előnyben részesítése, a Nyugat felé húzás már e nemzeti ideológia követőinek történelemszemléletében is megmutatkozik.

A legfontosabb elem a szovjet múlt tagadása, amit egy ősi, a későbbi időszakokra is kivetített misztifikált aranykor meglétével ellensúlyoztak. Történelmi kiindulópontjuk a 12–13. századi Polocki Hercegség időszaka – amelyben egy „nyugati típusú”, önálló entitás kidomborítása a legfontosabb, amely harcol a keleti, ázsiai típusú berendezkedéssel, azaz a Kijevi Russzal.<sup>66</sup> Ebben a kora középkori berendezkedésben – a maihoz hasonló fogalmi elemek használatával, egyfajta demokratikus, nyugati liberális elemet belevevítve – próbálják megtalálni a mai Belarusz előképét.<sup>67</sup> A polocki államiság, amely nemcsak szemben állt az akkori Kijevi Russzal, hanem sikeresen harcolt is vele, a jelenbéli szemléletük múltba történő visszavetítése, a szovjet hatalom és a belorusz nemzeti identitás harcának előképe. A Litván Nagyfejedelemség, amelyről a nyelvi fejezetben már szó esett, és amelynek hivatalos nyelve az ó-belorusz volt, a nemzeti ideológiai szemlélet másik nagy aranykorának és visszatérő elemének számít, mint olyan korszak, amikor nem csak az állam hivatalos nyelveként jelent meg a belorusz nyelv, hanem olyan államiság keretében, amely sikeresen állt ellen az orosz törekvéseknek Európában. Ez a – nagyjából a 12–17. század közé helyezhető – periódus történelmileg ellensúlyozza a szovjet időszak minden sikerét, és olyan történelmi kontextusba helyezi az országot, amelynek fényében a 20. századi történelem és fejlődés negatív megvilágításba kerül. Ez a szemlélet a 20. század történéseit figyelembe véve is keres és talál olyan előzményeket, mint az első Belorusz Népköztársaság 1918-as létrehozása, amelynek választott jelképei a Litván Nagyfejedelemség szimbólumai voltak, és amelyeket a mai liberá-

---

Contemporary Change in Belarus, *Baltic and East European Studies* 2. Ed.: Rindzeviciute, Egle. Huddinge, BEEGS, 2004, 32.

<sup>66</sup> Goujon, Alexandra: *Nationalisme et identité en Biélorussie*. Almanach de la recherche franco-russe (2007) 4. <http://www.centre-fr.net/IMG/pdf/Almanach1GoujonFR.pdf> (2010-05-14)

<sup>67</sup> Vö. a romantikus nacionalista történelemszemlélet alakulása a nemzeti ébredés időszakában Közép-Európában. Bővebben Ring Éva: *A csehekről és lengyelekről*. Rubicon (2001) 8–9.; Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Dél-Kelet-Európában a 19–20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

lis-nyugatos ideológia is előszeretettel használ identitástudatának egyértelmű kifejezésekként a szovjet szimbólumok ellenében. A kezdeti időszakokban ez az ideológia egyértelműen oroszellenesnek volt mondható. A szovjet korszak tagadása, az „orosz elnyomásnak”, a nyelvi „oroszosításnak”,<sup>68</sup> a „belorusz értelmiség” sztálini kiirtásának a hangsúlyozása mind ezen ideológia követőinek, kidolgozóinak elképzeléseit tükrözték. Minden, aminek köze volt a szovjet örökséghez, egyértelműen negatívnak számított, függetlenül a társadalom életében bekövetkezett változásoktól. Az erősen russzofób ideológia ezért nem talált magának széles társadalmi bázist, szűk körű, főként értelmiségi háttérű maradt, amelynek szemlélet- és gondolkodásmódja sok esetben arrogáns és kirekesztő volt. Amellett, hogy antikommunista és „antikolonialista” elemeket tartalmazott, tradicionális, etno-nacionalista megközelítést jelentett. Meghatározása szerint az a belorusz, akinek belorusz nemzettudata van, aki elismeri ennek fontosságát, és jól beszéli országa nyelvét, a beloruszt. Csak az képviselheti jól a nemzet ügyét, aki maga is „igaz belorusz”.<sup>69</sup> Ez a meghatározás azonban a társadalom nagy részére nem volt igaz, de nagyjából illetett azon csoportok tagjaira, akik ennek az ideológiának a kidolgozói, követői voltak. Ebből tehát az is következett, hogy e csoport tagjai maguknak vindikálták a jogot az ország vezetésére, helyes politikájának meghatározására. Az ideológia kidolgozói, hogy el tudjanak vonatkoztatni az urbanizált, orosz nyelvű, szerintük a helyes útról letért és az oroszosítás következtében megmentendő társadalom egészétől, mitikus elemekhez próbáltak visszanyúlni. Ilyen volt Vilna, az ősi székhely, a belorusz kultúra bölcsője,<sup>70</sup> a vidék mint a belorusz nyelvhasználat alapja vagy a folklór, mint a tisztaság jelképe, amelyben a szovjet elnyomás idején is észrevétlenül tovább pislákolhatott a belorusz nemzettudat parazsa. Nemzetmeghatározásuk alapja tehát a nyelv, a kultúra és az etnicitás, amely az „igaz Belarusz” képében öltött testet. Az „igaz beloruszok” olyan emberek, akik azokat az értékeket követik, mint ők, azaz céljuk a nemzet revitalizációja. Amellett, hogy a korai történelmi előzményekben megtalálni és igazolni vélték, hogy Belarusz

<sup>68</sup> Titarenko, Larissa: Post-soviet national identity: Belarusian approaches and paradoxes. *Filosofija. Sociologija* (2007) T. 18., Nr. 4., 82. [http://images.katalogas.lt/maleidykla/Fil74/fil\\_20074\\_79-90.pdf](http://images.katalogas.lt/maleidykla/Fil74/fil_20074_79-90.pdf) (2010-05-14)

<sup>69</sup> Uo. 83.

<sup>70</sup> Vilnius ugyanakkor amellett, hogy a litván állam fővárosa, egyúttal fontos lengyel kulturális központnak is számított.



soha nem tartozott igazán Oroszországhoz, csak a szerencsétlen történelmi események sodrában került orosz érdekszférába és orosz „elnyomás”, „gyarmatosítás” alá, a peresztrojka korszakától kezdve az Európához való visszatérés programját fogalmazták meg mind politikai, mind pedig gazdasági értelemben.<sup>71</sup> Ezen ideológia képviselői nem csak a politikai elszakadás szándékát fogalmazták meg, hanem az adott korszakban irreálisnak tűnő gazdasági szakítást is, függetlenül ennek súlyos társadalmi következményeitől és negatív hatásaitól. Az ezt hirdető politikai és társadalmi csoportok egy új, államilag támogatott, gyors és erőteljes belorusszifikációban látták a megoldást az ország „visszaszerzéséhez”, és a szerintük szükséges új nemzettudat kialakításához.<sup>72</sup> Ebbe a folyamatba illeszkedtek bele a történelmi bevezetőben már korábban említett, korai '90-es évek fejleményei, amelyek széles körű társadalmi nemtetszést váltottak ki, és amelyeknek egyik ellenpontja a '95-ös referendum nyelvi változtatásai és hatásai, valamint a szovjet szimbólumok visszaállítása lett. Ezt az eredményt, azaz a népszavazást a magát nemzetinek vallók köre soha nem tudta sem elfogadni, sem pedig feldolgozni. Az ország „elvesztésének” egyik állomásaként, az Oroszországba való beolvadás veszélyeként fogták és fogják fel.

A másik nagy ideológia-típus leginkább az állami szférában, az adminisztrációban, a politikai élet területén volt meghatározó és társadalmilag széles körben elfogadott. Nem akarta letagadni a szovjet örökséget, elfogadta annak minden elemét – sőt, gyakran minden kritika nélkül – de semmiképpen nem igyekezett ellenséggé kreálni a nemzet meghatározása folyamán. Míg a liberális, a Nyugat felé hajló, nemzetinek kikiáltott ideológia ellenséggé egyértelműen Oroszország volt, addig az állam által is képviselt ideológia kifejezetten russzofil vonásokat mutatott. Az ország történelméből az oroszbarátságot, a békés egymás mellettélést, a pozitív szovjet örökséget emelték a meghatározó értékek közé. A Szovjetunió és a szovjet periódus egyet jelentett a gazdasági és társadalmi felemelkedéssel, a politikai fontossággal, a kiemelt nemzetek sorába való tartozással. A második világháborút követő szovjet korszak a veszteségek utáni gyógyulás, a felépülés

<sup>71</sup> Ez a program már a peresztrojka időszakában is felbukkant, kezdetben regionális, balti együttműködéseket szorgalmazott, később pedig egyértelmű nyugati orientációt öltött.

<sup>72</sup> A Belorusz Népfrent vezetője, Paznyak kifejezetten radikális elszakadást fogalmazott meg Oroszországtól. Lásd: Goujon, i. m. 2007, 2.

és a teljes regenerálódás időszaka volt. A belorusz államiság és a belorusz nép a szovjet korszakban jött világra, ekkor alakulhatott ki a társadalom széles köreiben a többé-kevésbé kiforrott öntudat, amely már nem egy-egy régióhoz, vidékhez, faluhoz képest határozta meg magát, hanem ahhoz az államhoz viszonyult, amelynek irataival rendelkezett, amely gondoskodott róla, amely felé kötelességei voltak. A Nagy Honvédő Háborúban elért belorusz eredmények, a kiterjedt belorusz partizánmozgalom, az orosz segítség és az ezt követő újjáépítés az óriási pusztulás ellenére is olyan összekovácsoló erőt hozott létre, amelynek létjogosultságát nem lehetett a háborút követő időszakban megkérdőjelezni, és amelynek személyes emlékei a társadalom széles rétegeiben a mai napig élénken jelen vannak.

Ebből a nézőpontból nehéz, sőt, szinte lehetetlen volt a peresztrojka időszakában oroszellenes ideológiával előállni, az orosz testvérekből ellenségképet csinálni. A szovjet korszak nem elnyomás, hanem egyfajta aranykor volt a társadalom többsége számára, amikor anyagi javaihoz jutott, megfelelő oktatást kapott, urbanizálódott, a Szovjetunió belüli hierarchiában az oroszok mögött állt, illetve sokszor az oroszokkal együtt vezető szerepet kapott. A peresztrojka időszakában a nómenklátúra, a vezető belorusz elit természetesen nem akarta elveszíteni privilégiumait, szétrombolni szovjet kapcsolatrendszerét és kiesni a hatalomból. Ennek érdekében erősítették azt az ideológiai képet, amely a szovjet korszakot csak a felemelkedés és a pozitív eredmények időszakának állította be. Ez a folyamat azonban nem volt előzmény nélküli. Ahogy a korábbiakban is láthattuk, a társadalom jelentős része azonosult ezzel az állásponttal. Az ideológiai megalapozásban azonban inkább a gazdasági eredmények, a szovjet periódus egyének számára megjelenő anyagi eredményei és a második világháború történelemszichológiai is fontos momentumai domináltak, semmint a belorusz öntudat alapelemei.

Belaruszban a kezdődő rendszerváltás és az ezzel járó ideológiai harc, a polgárok tudatáért folyó verseny során az állami, oroszbarát ideológia működtetői ezért meglehetősen nagy előnnyel indulhattak. A belorusz nép önmeghatározása – amely természetesen egy mesterséges folyamat része volt –, a toleráns, vendégszerető és békés polgár képét festi elénk. Ebbe kiválóan illeszkedik ez utóbbi, ellenségképet egyáltalán nem kereső, más népekkel jól kijövő, de saját elért eredményeire büszke és történelmi veszteségeire mindig emlékező polgár állami ideológia által is erősített képe. A peresztrojka időszakától kezdve azonban az otthon csak szűk körben támogatott, de erős

külföldi hátszéllel rendelkező és hangosan, sokszor arrogáns módon megnyilatkozó liberális-nemzeti ideológia képviselői olyan versenyt generáltak, amelynek kihívásaira feltétlenül válaszolni kellett. Az állami, oroszbarát ideológia hívei ezért megalkották az ún. „egész Belarusz”<sup>73</sup> koncepciót, amelyben irreleváns volt az egyén nyelve, viselkedése vagy a nemzeti kérdésben tanúsított magatartása. Szerintük az „egész Belaruszba” minden olyan állampolgár beletartozott, aki az ország határain belül élt, bármilyen nyelven is kommunikált, hiszen az adott ország állampolgáraként a nemzet része volt. Az államnacionalista ideológia szerint mindegy, hogy valaki a belorusz vagy az orosz nyelvet használja-e, mert nem a nyelv határozza meg a nemzettudatot, az pusztán egy kommunikációs eszköz. A nyelvkérdés eme kezelése, az orosz hivatalos nyelvvé történő visszaállítása a ’95-ös referendummal, mind-mind a társadalom számára tett pozitív, de igazolható gesztusokat is jelentettek. A politika természetesen megpróbált minél jobban rájátszani erre a létező szemléletre és érzésvilágra, amelynek egyik eszköze volt a már korábban említett integrációs vagy reintegrációs folyamat is. Ez állította volna vissza a szovjet korszak legszorosabb organikus egységét az orosz partnerrel, illetve az új szovjet állam kialakulásának hangsúlyozásával. Az állami ideológia azonban nem csak a múltat nem kívánta tagadni, de a szovjet időszakban elérteket a jövőbe is be kívánta építeni. Nem kívánt konkrét időpontot kitűzni a belorusz nemzettudat elérésére, nem akarta siettetni a beloruszra való áttérést, spontán utat hagyott a fiatalok számára a választásra. Az ideológia igen fontos eleme volt a belarusz–orosz gazdasági összefonódottság kidomborítása. Ennek realitásaival az ország polgárai is tisztában voltak. Az „összeszerelő üzem”-lét, a fejlettség relatív volta nem engedte meg, hogy a legfontosabb gazdasági partnertől, a nyersanyagok és az energiahordozók szállítójától bármilyen új ideológia nevében el lehessen szakadni. Az ilyesfajta függőségi viszony azonban nem egyértelműen negatívumként, hanem a közös múlt természetes velejárójaként élt az emberek tudatában. Az oroszbarát érzésvilággal felruházott ideológia azonban az idők során – pont az önálló államiság okán – az Oroszországgal való kapcsolatok változásával párhuzamosan tovább finomodott. A belorusz vezetés az integráció kevés, főként gazdasági eredményeinek kihasználása után nem látta biztosítotttnak túlélését egy közös államban, ezért a korábban követett ideológia

<sup>73</sup> Titarenko, i. m. 2007, 83.

ellenére már nem is törekedett annyira az integrációra, illetve beolvadásra, hiszen a két partner mérete, gazdasági-politikai potenciálja közötti különbségből tulajdonképpen ez következett volna. Ez a politika azonban nem mondott le a korábbi elemekről, a szovjet pozitívumok ismételt hangsúlyozásáról, csak erősítette az önállóság tudatát. Bizonyos kutatók ukrán példákon keresztül ennek a jelenségnek a kapcsán a Belaruszban megjelenő ún. „kreol” ideológiai típusról<sup>74</sup> beszélnek. Kreol az, aki oroszul beszél, mint a társadalom többsége, de nem akar orosz lenni. Büszkén vallja és vállalja belorusz nemzettudatát, állampolgárságát. Ugyanakkor nem csak az oroszbarát, állami ideológia által képviselt nemzettudatban történtek elmozdulások. A magukat nemzetinek vallók táborában is változások álltak be. Nem minden csoport indult ki az orosz ellenségkép megjelenítéséből, sokan elismerték a múlt pozitív elemeit, de fontosnak tartották a nem szovjet korszak történelmi vívmányainak, kulturális emlékeinek ismeretét is, illetve az ország huszadik századi történelmének kritikai megközelítését. Bár továbbra is hangsúlyozzák a belorusz nemzettudat és a belorusz nyelv fontosságát, úgy vélik, hogy ez a politika kevésbé erőltetett módon és lassabban, a meggyőzés és a fiatalok nevelésének eszközeivel is sikeres lehet.

A jelenlegi helyzetben mindkét tábor jelentősen veszít támogatóiból, mert nem tudnak olyan új elemet felmutatni, amely vonzóvá tenné bármelyik ideológia vegytiszta módon történő elfogadását. A nemzetépítés és a nemzeti ideológia kidolgozásának klasszikus korszakához, a 19. századhoz és a 20. század elejéhez már nem lehet visszanyúlni a 21. század nemzeteken átnyúló mozgalmainak korában, amikor a globalizáció teljesen más alapfeltételeket és kihívásokat teremt. A posztszovjet identitásvita a posztmodern korban nem két, hanem sok identitástípus közötti választás lehetőségét nyújtja, ami a multikulturális világ pluralitásának jegyében érdektelenné teszi a két nagy, politikai szempontból is egymással szemben álló tábor – az államnacionalista és a nacionalista – közötti választást.<sup>75</sup> Az államszocialista korszak társadalmának átalakulása, a szovjet korszakba beleszületettek eltűnése, és egy új, fiatal, világlátott generáció megjelenése új identitástípusok kialakulásához vezet.

<sup>74</sup> Ioffe, Grigory: Culture Wars, Soul-Searching and Belarusian Identity. *East European Politics & Societies*, Vol. 21. (2007) No. 2., 365–370.

<sup>75</sup> Titarenko, i. m. 2007.

## Összegzés

Amint a tanulmányban is láthattuk, a Belaruszban zajló rendszerváltás egy még le nem zárt, alakulóban lévő folyamat. Korai lépései ugyan kis eltolódással, de együtt haladtak a környező országok rendszerváltásainak hasonló elemeivel, de egy bizonyos ponton a változás iránti társadalmi igény kifulladásra, amelyre a politikai döntéshozók a társadalmi hangulat változásai mellett a gazdasági realitásokat is számba véve az átalakulás lelassításával, bizonyos elemek eltörlésével, illetve megfordításával válaszoltak. Mindemellett nem szabad démonizálni adott politikai folyamatokat, pártokat vagy személyeket, hiszen látható, hogy megannyi történelmi ok, társadalmi tudatban gyökerező tényező vezetett a folyamatok ilyesfajta alakulásához, amelyre a politika saját hatalmi logikájának megfelelő módon reagált. Az a tény, hogy a nyelv nem alapeleme a formálódó szociokulturális identitásnak Belaruszban, szintén nem jelenti azt, hogy ne létezne egy valódi belorusz identitástudat, egy olyan identitás, amely azonban folyamatosan fejlődik, a világ változásaival párhuzamosan alakítva ki saját önmeghatározási kereteit. Egyfelől a szovjet elem és a világháborús szenvedések hangsúlyozása, másfelől pedig a nemzeti gyökerek mitizálása és a távoli múltba való fordulás – ma már úgy véljük, hogy a két ideológiai tábor közötti antagonisztikus harc sok szempontból idejétmúlt, és nem lehet akadály egy új, szélesebb körben elfogadott identitás létrejöttének.